

Presos republicans al penal d'Ocaña

ISIDRE CAMPS I ROMEU: CARTES D'UN REPUBLICÀ ALS CAMPS DE CONCENTRACIÓ DE FRANCO

ESTEVE VALLS

Isidre Camps era un home senzill. Nascut a Igualada l'any 1903, els seus familiars encara el recorden com un home afable que es passejava sempre amb una pipa als llavis. No va tenir una vida fàcil: abandonat per la seva mare de ben menut, se'n va fer càrrec la seva tia Maria Tubella, una dona amb caràcter que regentava una esparteria a la rambla de Canalejas [avui rambla Nova], núm. 29. Hi venia fregalls, escombres, catifes... Tia i nebot vivien i treballaven plegats, en una convivència que no va ser sempre fàcil. De conviccions republicanes —l'any 1931 va comprar una acció per un valor de 50 pessetes per ajudar a construir el Centre Republicà—, la seva vida va fer un tomb quan es va casar amb Lourdes Soler, a qui alguns podrien encara recordar, discreta i somrient, rere el taulell de la llibreria de Cal Rabell. Aquesta també és la seva història: la d'una dona que va guardar curosament fins a la seva mort, a l'edat de noranta-nou anys, un feix de cartes que testimonien el pas d'un home humil pels camps de concentració de Franco i que avui ens permeten reconstruir, vuitanta anys més tard, com es va viure el final de la guerra al si d'una família igualadina.

ELS CAMPS DE CONCENTRACIÓ D'ARANDA DE DUERO I DE CALATAYUD

La història d'Isidre Camps és com la de milers de soldats republicans de lleva que van ser mobilitzats durant la Guerra Civil espanyola. A les acaballes del conflicte —probablement arran de la desfeta republicana a la batalla de l'Ebre, que es va consumir el 16 de novembre del 1938—, va ser

Maria Tubella, Lourdes Soler, Anna Maria Camps i Isidre Camps amb la pipa als llavis

capturat per les tropes nacionals i es va convertir en un dels 500.000 homes i dones —entre soldats capturats i evadits, o *prisioneros* i *presentados*— que van ser reclusos en els més de tres-cents camps de concentració que es calcula que el nou règim va crear per tota la geografia espanyola. No sabem amb exactitud quant de temps va haver de passar als camps per «purgar» la seva activitat com a soldat republicà. Gràcies a les seves cartes, però, i a les que li van enviar familiars i amics —en total, ens n'han arribat una quinzena—, podem saber amb certesa que, pel cap baix, va passar per dos camps de concentració: el d'Aranda de Duero, on va estar tancat fins a la segona setmana de febrer de l'any 1939; i el de Calatayud, on sabem que ja es trobava el dia 13 de febrer i d'on no va poder marxar, com a mínim, fins unes setmanes després del final de la guerra: l'última carta que va enviar des del camp i que ha arribat als nostres dies, datada el 17 d'abril, així ho testimonia.

El camp de concentració d'Aranda de Duero era, com tots els camps, un centre de detenció de caràcter extrajudicial sotmès a l'administració militar. A diferència d'altres recintes, però, el d'Aranda de Duero no era un camp de reclusió permanent sinó un *depósito*, un camp de reclassificació en el qual diversos tribunals de classificació establien el grau d'afecció o desafecció dels presoners al règim,

en funció dels informes que rebien de les autoritats franquistes locals i dels avals de gent propera al *Movimiento* que els mateixos presos els feien arribar.

Com la majoria de camps de concentració, el camp d'Aranda de Duero va funcionar des de mitjan 1937 fins al final de la Guerra Civil, l'any 1939 —tot i que el darrer camp que es va clausurar, el de Miranda de Ebro, va estar en funcionament fins al 1947. Estava situat als tallers de l'estació de ferrocarril de Montecillo, una infraestructura del ferrocarril Madrid-Burgos que estava a mig construir en començar la guerra i que no es va acabar fins als anys seixanta. Els testimonis que ens n'han arribat parlen d'un recinte tancat per filferrades amb una capacitat inicial per a mil presoners, però els informes oficials de l'agost de 1938 constaten que s'hi amuntegaven més de tres mil cinc-cents reclusos. Tot i la seva proximitat a una zona d'horts, el subministrament d'aigua de seguida va ser insuficient, i això va repercutir molt negativament en les condicions de salubritat del camp, de manera que ben aviat s'hi van propagar malalties que van causar, com a mínim, una setantena de morts. Gràcies al llibre d'enterraments del cementiri de San Gil sabem que la majoria dels presoners reclusos a Aranda de Duero provenien de Catalunya i del País Valencià.

Del pas d'Isidre per aquest camp pràcticament no en tenim notícia, tot i que sabem que el 16 de febrer els seus familiars li van fer arribar un aval i un gir postal de vint-i-cinc pessetes que ell mai no va rebre, perquè en aquells moments ja havia estat traslladat al camp de concentració de Calatayud. Altres republicans que van passar pel camp, però, el recorden com un lloc sinistre, com el camp «del fred, de la fam i de l'enviliment»,¹ com un recinte en què les tortures, les condicions higièniques infrahumanes i els intents dels capellans de «reeducar» els presos eren el pa de cada dia.²

1. Manuel Ibáñez: *La memòria és un gran cementiri*. Barcelona: Edicions 62, 1990, p. 126.

2. Tàrio Rubio (2007): *Per les presons de Franco. Memòries d'un pres de la postguerra (1936-1945)*. Valls: Cossetània, 2007, p. 61-66.

El camp de reclassificació d'Aranda de Duero, a més, va servir per formar mà d'obra per a diversos Batallons de Treballadors, una mesura de càstig del règim per obligar els presoners a pagar amb treballs forçats el fet de no haver desertat de l'exèrcit republicà després d'haver estat cridats a files. Concretament, sabem que l'any 1938 hi havia dos Batallons de Treballadors vinculats a aquest camp —el 117 i el 118— que ja estaven «plenament organitzats» i que n'hi havia quatre més en fase d'organització «per a abastaments antics i nous». No sembla gaire agosarat, doncs, pensar que el Batalló d'Abastament 116, amb el qual l'Isidre va ser transferit a Calatayud, fos un dels batallons que es van organitzar a Aranda de Duero.

Pel que fa al camp de concentració de Calatayud, només sabem que va estar en funcionament entre el 1938 i el 1939, que va aplegar un bon nombre de represaliats anoiencs —entre els quals, l'avi de qui signa aquestes ratlles, Esteve Valls Forn— i que, a jutjar per les paraules d'Isidre en sengles cartes escrites a la seva dona i la seva tia, malgrat les privacions, de gana no en passava:

— Carta de Lourdes Soler a Isidre Camps (15-03-39): «Sabrás que ayer vino la esposa del Juan Rabell Pintó y me dijo que tuvo carta de su marido y le decía que tú no sabías nada de nosotras. [...] Pues así, si tienes un conocido de tu pueblo siempre pasaréis el tiempo mejor hablando de casa».³

— Carta d'Isidre Camps a Lourdes Soler (19-03-39): «¡Ya has recibido el retrato mío!

3. Tots els passatges que es transcriuen, especialment els de Lourdes Soler, han estat revisats, perquè presentaven greus mancances pel que fa al domini de la llengua escrita. En aquest treball hem preferit, doncs, fer les modificacions que calguessin —especialment en els àmbits de l'ortografia i de la puntuació— per facilitar l'accés al contingut de les cartes, més que no pas realitzar una edició filològica d'aquests documents. No podem perdre de vista, però, que l'analfabetisme funcional de bona part de la població —i molt especialment de les dones— va ser, també, un dels factors que més va dificultar la comunicació entre els presoners de guerra i els familiars que vivien a les zones ocupades.

Targeta postal del camp de concentració d'Aranda de Duero amb el segell de la censura

¡Qué te parece! Naturalmente que está hecho en la calle y no quedó muy bien, pero se me ve mi facha perfectamente y habrás notado de que estoy bien físicamente, y que además estoy gordo.

¡Si me vieras comer, Lourdes! Tengo siempre un gran apetito, gracias a Dios, y naturalmente por fuerza hube que engordar».

— Carta d'Isidre Camps a Maria Tubella (17-04-39): «Supongo de que ya habrá recibido una carta mía de hace pocos días, y me olvidé de decirle en la misma de que hace días recibí un giro de 50 ptas. de parte de Tarrida que me han ido muy bien, pues casi ya no me quedaba peseta alguna, y esto que tuve que venderme petaca, encendedor y las latas de sardinas que nos daban para cenar, pues como no me gustaban mucho, por esto me las vendía, y así pude hacer algún dinero para tabaco. Ahora ya no me podía vender nada; por esto me han ido muy bien estas pesetas que he recibido».

LES DIFICULTATS PER ACONSEGUIR UN AVAL

Amb l'aprovació de la Ley de Responsabilidades Políticas el dia 9 de febrer de 1939, el règim va donar cobertura legal al que el ministre de Governació de Franco, Ramón Serrano Suñer, va qualificar de «justicia al revés». En essència, aquesta llei es basava en el supòsit que tots els presoners de guerra i presos polítics eren culpables fins que no es demostrés

el contrari, i propugnava que aquesta culpabilitat tenia caràcter retroactiu. A partir d'aquell moment, el nou estat es va llançar a investigar massivament els antecedents dels vençuts mitjançant informes —elaborats sobretot pels ajuntaments, la Falange, la Guàrdia Civil i, de vegades, els capellans— que recollien la trajectòria de tots els presoners, detinguts i sospitosos durant els anys de la República i la Guerra Civil.

Als camps de concentració, els reclusos tenien la possibilitat d'acreditar la seva bona conducta durant els anys previs a la guerra mitjançant uns informes favorables signats per persones addictes al règim —sacerdots, militants de Falange o persones conegudes de dretes—: eren els anomenats avals. Les dificultats per aconseguir-los, però, eren grans: al marge de la saturació derivada de la gran quantitat de peticions que arribaven dels camps, un dels factors que més devia pesar a l'hora de concedir avals era que, a diferència dels delators, que eren encoratjats per les autoritats del nou règim, els avaladors no eren pas estimulats. Així es desprèn, per exemple, de la notícia que va aparèixer publicada al *Diari de Mataró* el 14 de febrer de 1939:⁴ «*Lealmente advertimos a todos, que se abstengan en salir valedores de ciertas personas poco asimiladas aún al nuevo régimen. Su ayuda en nada beneficiaría al protegido, y en cambio, podría poner en entredicho la conducta del valedor*». Com diuen els autors d'aquest treball, «*això explica, en part, les dificultats que hom tenia per sortir dels camps de concentració, dels batallons de treballadors, o per fer front a unes denúncies en les quals hom ignorava de què era acusat i qui les havia formulades*».

En la correspondència familiar d'Isidre Camps, probablement la qüestió que ocupa més línies és el neguit per aconseguir un aval al més aviat possible. De fet, en totes les cartes que rep

Isidre a Calatayud, els seus familiars l'informen de com avancen les gestions per aconseguir un segon aval, després que el primer aval que li havien enviat a Aranda de Duero s'hagués extraviat:

— Carta de Lourdes Soler a Isidre Camps (21-03-39): «*Sobre lo que nos dices del aval, haremos todo para hacer otro, pero hay mucho trabajo para hacerlo, pero creo que lo conseguiré*».

— Carta del cunyat Llorenç Tarrida a Isidre Camps (29-03-39): «*Referente al aval que pides de nuevo, se está gestionando, pero será debido a la aglomeración que van despacio a terminarlo*».

No sabem quan va rebre finalment el segon aval, que la seva neboda Rosa Tarrida li va enviar el dia 1 d'abril de 1939 amb el segell de la Comandància Militar d'Igualada, però sembla que setze dies més tard, el 17 d'abril, encara no en sabia res: si més no, no ho esmenta a la seva tia en l'última carta que ens ha arribat d'aquella correspondència.

EL DIA A DIA A LES ACABALLES DE LA GUERRA

Les cartes que Isidre Camps va intercanviar amb els seus familiars són valuoses perquè, d'una banda, serveixen per reconstruir, ni que sigui a través de passatges molt fugaços, la vida als camps de concentració que el nou règim va aixecar arreu del territori arrabassat a la República. Potser, però, el que les fa més interessants és que senzillament contribueixen a documentar la mera existència d'aquests camps, perquè no podem perdre de vista que avui, quaranta anys després de l'obertura del primer camp de concentració, encara no sabem amb exactitud ni quants recintes d'aquestes característiques van estar en funcionament ni quants soldats republicans i presos polítics hi van ser reclusos entre el 1937 i el 1947.

A més, però —i a diferència d'altres documents concentracionaris com els dietaris dels captius, per exemple—, la correspondència familiar d'Isidre Camps ens dóna accés a les vivències dels seus familiars, persones més o menys anònimes

⁴ Vegeu J. M. Solé Sabaté i Joan Villaroya: *La repressió a la guerra i la postguerra a la comarca del Maresme (1936-1945)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1983, p. 47.

que no van anar a combatre al front, però que també van haver de patir les penúries de la guerra. En els passatges següents, que hem escollit a tall d'exemple, Lourdes Soler parla de les dificultats que hi havia per abastir-se de productes bàsics com l'oli o de la impossibilitat d'enviar diners al camp, i explica al seu marit els problemes de la seva tia per tirar endavant l'esperteria. També hi veiem el neguit del seu cunyat, Llorenç Tarrida, després de tres mesos sense tenir notícies del seu fill, un altre soldat republicà de lleva, i l'interès d'Isidre Camps per un negoci familiar que havia estat col·lectivitzat:

— Carta de Lourdes Soler a Isidre Camps (04-03-39): *«Sabrás que el otro día fui a Lérida con la esposa del Carlos a buscar aceite, que por allí hay mucho, y había mucha gente de aquí. Estuve tres días fuera, pues no encontrábamos ningún camión para poder bajar, y bajé 12 litros de aceite, así es que ya tendremos por mucho tiempo».*

— Carta de Lourdes Soler a Isidre Camps (21-03-39): *«Sabrás que te haríamos un giro, pero aquí todavía no giran, y el otro que te hicimos lo hizo un Sr. de Lérida, pero ahora no viene y lo veo un poco negro, y para hacerlo tuvieron que estar toda una mañana, y como los malditos rojos han hecho tantas cosas todo va como puede.*

[...] *Dice la tieta que referente al negocio hará todo lo que pueda para sostenerlo hasta que tú vengas, pues el Sr. Rosich ahora está empleado a la casa Singla porque me parece que [la tieta] no tiene nada a la tienda. Como los rojos han echado todos los puentes a tierra, pues no hay transportes de ninguna clase, ni camiones, ni tren».*

— Carta de Llorenç Tarrida a Isidre Camps (29-03-39): *«Nosotros por ahora bien igualmente, solo con el ansia para Pedro, del que hace ya 3 meses que no podemos saber de él. Ahora confiamos que pronto sabremos donde para, suponiendo que nada malo le habrá sucedido durante el tiempo de cautiverio rojo»* [en referència a la seva participació a la guerra com a soldat republicà de lleva].

Isidre Camps i Lourdes Soler al terrat de la casa de la família Tarrida-Soler al Passeig Verdaguer

— Carta d'Isidre Camps a Maria Tubella (17-04-39): *«Desearía me informara de si todavía tiene algún artículo para vender, si puede comprar géneros para hacer dinero... pues yo no sé como vais de pesetas, porque como la mayor parte de billetes que Vd. tenía han resultado ser falsos, por esto siempre estoy pensando de si está bien económicamente.*

Ya me dirá de si ya le han devuelto a su hermano José el taller que tenía antes de la guerra, y que en mala hora los malditos rojos se lo robaron todo».

UNA HISTÒRIA D'AMOR ESTRONCADA

A banda del neguit causat per qüestions materials, però, les cartes entre Isidre i Lourdes desprenen una preocupació de caire més espiritual: la de l'enyor que sentien per l'absència de la persona estimada. Així ho testimonien els següents passatges —una tria dels que poblen totes i cadascuna de les cartes que ens han arribat—:

— Carta de Lourdes Soler a Isidre Camps (04-03-39): «[...] A ver si puedes venir pronto, pues yo sin ti encuentro una vida muy larga.

[...] Escribeme pronto y tantas veces como puedas, pues al tener noticias tuyas yo ya lo tengo todo. ¡Si vieras la niña! Está muy gorda y alta, cuando la veas no la conocerás».

— Carta de Lourdes Soler a Isidre Camps (15-03-39): «[...] Dicen todos los de tu quinta que cuando estéis todos en casa tenéis que ir a pie a Montserrat a pasar el día. Pues a ver si será pronto, pues yo todos los días estoy esperando a ver si vienes tú, y si no me tengo que contentar a ver si el cartero me lleva carta. Pues escribeme tanto como puedas, pues al tener noticias tuyas me pasa mejor el tiempo».

— Carta d'Isidre Camps a Lourdes Soler (19-03-39): «Muy apreciada esposa: Hoy, festividad de San José, tengo a bien dirigirte a ti por medio de esta carta, y que la escribo exclusivamente para ti. Ya que no podemos celebrar esta fiesta como hacíamos en años anteriores, a lo menos me parece en estos momentos que te estoy escribiendo que te tengo a mi lado, que te miro, que te oigo, pero... claro, todo esto es una fantasía, todo lo hace esta ilusión que tengo, que siempre estoy pensando en ti.

A lo mejor mientras vayas leyendo esta carta dirás si me he vuelto romántico, pero ya te digo siempre que solamente estoy pensando en ti y en nuestra hijita, en nuestro fruto de aquel amor que sentíamos el uno para el otro cuando estábamos juntos, en la intimidad de nuestro hogar. ¡Te acuerdas, Lourdes, qué felices éramos antes de la guerra!

Pero, en fin, tenemos que tener paciencia, tenemos que conservar la ilusión (que a lo menos

siento yo) para el dichoso día en que vuelva a tu lado, y a vivir juntos ya para toda la vida y felizmente con nuestra Ana María todo el resto de nuestra vida».

— Carta de Lourdes Soler a Isidre Camps (05-04-39): «Sabrás que domingo fuimos a la iglesia con la niña con un ramo de laurel. ¡Si la hubieras visto, que contenta estaba! Y domingo que viene irá a buscar la mona, así celebraremos un poco Pascua. Por celebrarla mejor solo nos faltaría que tú fueras en casa».

LA FI DE LA GUERRA A IGUALADA

L'exèrcit nacional va entrar a Igualada el diumenge 22 de gener de 1939, després d'haver encerclat la ciutat i haver-la bombardejat, com a mínim, durant dos dies —tot i que l'endemà l'aviació italiana encara va rebre l'ordre de llançar cinquanta bombes de 100 kg a la zona nord-est de la ciutat. L'ofensiva aèria es va saldar amb la mort de l'industrial blanquer Josep Biosca i Riera.⁵

Paral·lelament, l'avenç «nacional» va precipitar la retirada de les tropes republicanes, que durant el seu replegament van incendiar diversos edificis de persones que devien considerar properes a l'ideari franquista. Les cartes de Lourdes Soler i de la seva neboda Rosa Tarrida a Isidre Camps testimonien la fugida de les tropes lleials a la República i les manifestacions que es van fer a Igualada després de la rendició de Madrid, el dia 28 de març:

— Carta de Lourdes Soler a Isidre Camps (02-03-39): «Puedes estar tranquilo que [a] nosotras no nos ha pasado nada, gracias a Dios, pues los malditos rojos nos dieron mucho mal, ratas, pues incendiaron el estanco, la imprenta, la Moda y algunos edificios más, pero gracias a Dios todos están bien de salud. Puedes estar tranquilo, pues en casa no nos pasó

5. Antoni Dalmau: *La Guerra Civil i el primer franquisme a l'Anoia. Els protagonistes*. La Pobla de Claramunt: Ajuntament de la Pobla de Claramunt, 2014, p. 313.

Sobre d'una carta enviada al camp de Calatayud que va passar la censura

nada, todas estamos bien, solo con muchas ganas de verte y poderte abrazar».

— Carta de Rosa Tarrida a Isidre Camps (31/03/39): «¿Supongo que estarás muy contento, verdad? ¿Cuál de los españoles no lo estará, después de la liberación de nuestra patria? [...] Pues sí, por fin ha llegado lo que tanto deseábamos, o sea la paz. Ahora solo falta que todos uno a uno podáis volver a vuestras casas, lo que seguramente será a no tardar.

La vida por aquí sigue con su monotonía de siempre, solo que estos días pasados, por la toma de Madrid, se hizo una gran manifestación, lo que produjo una gran alborotación de gente por las calles, viéndose todas ellas muy concurridas y con todos los balcones engalanados por colgaduras de la bandera española y de diversos colores».

Aquest darrer testimoni de Rosa Tarrida —que, a noranta-cinc anys d'edat, avui es troba en un estat de forma envejable— dóna fe del patiment de bona part de la població civil, que després de tres anys de conflicte ja només anhelava la fi de la guerra.

LES ARGÜCIES PER ESQUIVAR LA CENSURA

Tot i que encara no ens hi hem referit, és evident que cal atribuir la mala consideració que

rep l'exèrcit republicà en totes aquestes cartes al fet que per entrar i sortir del camp havien de passar per les mans dels censors feixistes. És en aquest context que cal entendre que Lourdes Soler, esposa d'un pres republicà tancat als camps de concentració, es refereixi constantment al bàndol en el qual ha lluitat el seu marit com a «*malditos rojos*», «*ratas*» o «*púrria roja*», i que en canvi parli —a les cartes que envia a Isidre Camps el 19-03-39 i el 08-04-39— del «*glorioso Ejército Nacional, que gracias a ellos libraron de la horda roja a nuestra querida España*» o de «*nuestro Caudillo Franco, que nos ha librado de todo*».

La necessitat de demostrar públicament una adhesió incondicional al nou règim franquista arriba al paroxisme quan Lourdes, en una lletra enviada a Calatayud el dia 28-03-39, en comptes de signar amb la proclama habitual «*¡Saludo a Franco!*» escriu, per error, «*¡Saluda Franco!*». No sabem si al dictador li hauria fet gaire gràcia rebre ordres directes d'una jove igualadina de classe obrera; el que aquestes paraules evidencien, en tot cas, és que bona part de la població civil menys polititzada devia assumir per necessitat, i en un període relativament curt de temps, l'obligació d'utilitzar una retòrica i un comportament imposats pel règim que en molts casos ni tan sols devien comprendre.

Reproduïm, finalment, un testimoni excepcional que demostra fins a quin punt calia inflamar el discurs per assegurar-se que les cartes adreçades als presoners arribessin als seus destinataris. Es tracta d'una lletra escrita i enviada a Isidre Camps pel seu cunyat, Llorenç Tarrida. Aquest era un petit fabricant de mosaic i altres materials per a la construcció que, juntament amb altres socis, dirigia la petita empresa «Gabarró, Tarrida i Companyia», que al començament de la guerra va ser col·lectivitzada. Hom podria pensar, doncs —venint d'un amo que cobrava un sou d'obrer—, que el sentiment d'exaltació que desprèn el paràgraf que presentem tot seguit li sortia del cor, però abans d'arribar a aquesta conclusió caldria tenir

en compte diversos fets: en primer lloc, com ja hem dit, hem de pensar que aquesta carta havia de passar la censura per entrar al camp de concentració, i que havia de fer-ho molt pocs dies després de la rendició de Madrid; en segon lloc, cal tenir present que feia més de tres mesos que la família Tarrida no sabia res del seu fill Pere, que havia anat a fer de sanitari al front amb l'exèrcit republicà, de manera que una de les possibilitats era que en aquell moment —si continuava viu— el seu fill fos captiu de l'exèrcit nacional; i, en tercer lloc, cal tenir en compte que a casa dels Tarrida, durant la guerra, no només s'hi van hostatjar el pare, la mare, els altres dos fills de la

família i una tia monja que havien fet venir de Manresa per seguretat, sinó també un comissari de l'exèrcit republicà, de nom Constantí, que havia estudiat de petit amb Pere Tarrida —i fins i tot, a les acaballes de la guerra, una infermera de l'Hospital Militar ubicat al Garcia Fossas. No posem en dubte, doncs, que Llorenç Tarrida anhelés, com la majoria de la població, la fi de la guerra; també estem convençuts, però, que els mots abrandats d'aquesta carta deuen respondre més a una estratègia per poder parlar tot seguit de qüestions pràctiques —l'aval i un gir postal— que no pas a una eufòrica adhesió personal al bàndol dels vencedors:

III. Hío Triunfal
Igualada 29-3-1939
Apreciado cuñado:
Me apresuro a escribirte, después de los días que debía ya haberte hecho, para supongo te harás cargo del caso, puesto que hemos pasado como creo ha sido en todas partes de España, los días, locos de júbilo por los tan grandes acontecimientos que han ido sucediéndose entre ayer y hoy, con motivo de la incorporación, primero de Madrid, y seguidamente el resto de la parte que quedaba con fuerzas rojas, a la España Nacional. Por fin, gracias a Dios, a la gran inteligencia de nuestro invicto Caudillo, y a la colaboración del glorioso Ejército Nacional, ejecutando sus acertadísimos planes, podemos hoy ver ya liberada del venenoso rojo, nuestra amada Patria. Por muchos sacrificios que nos corresponda hacer en adelante, nunca serán bastantes para satisfacer como se merece nuestro gran Caudillo, quien aparte de la ayuda de Dios, en que hasta ahora hemos confiado, y confiamos en adelante, para que nos guie, todo se lo debemos a él. Franco, Franco, Franco, el glorioso, el invencible; el destructor de la bestia roja el comunismo; el Madrid, tumba del comunismo. ¡Arriba y siempre arriba España!
Vengo a notificarte que en fecha del 27 del corriente, hice un giro.
(para hecho de)

Carta enviada per Llorenç Tarrida a Isidre Camps el 29/03/39

CLOENDA

En aquest article hem presentat un grapat de passatges provinents de la correspondència familiar d'Isidre Camps que testimonien com es va viure la fi de la guerra al si d'una família igualadina de classe mitjana. Malgrat la modèstia del seu contingut, som del parer que aquestes cartes tenen interès perquè constitueixen una font primària d'informació que ens permet aproximar-nos a la vivència íntima que tenia del conflicte la població civil poc polititzada, possiblement un dels actors de la guerra menys estudiats per la historiografia sobre el conflicte —en part per la dificultat d'accedir a una documentació (cartes familiars, diaris personals, etc.) sovint considerada massa íntima o irrellevant pels seus mateixos propietaris i protagonistes. En un moment, però, en què cada cop és més complicat trobar testimonis vius de la guerra i en què els intents per recuperar la memòria històrica sovint topen amb una certa —si no ben decidida— bel·ligerància institucional, ens sembla que qualsevol document que ens ajudi a reconstruir tots els matisos del conflicte bé es mereix una oportunitat de veure la llum. És en aquest sentit que fem pública la correspondència d'Isidre Camps, un de tants republicans que van haver de purgar amb treballs forçats la seva defensa dels valors de la República.

ESTEVE VALLS I ALECHA (Igualada, 1984) és doctor en Filologia Catalana per la Universitat de Barcelona i actualment treballa com a professor associat a la facultat d'Educació d'aquesta mateixa universitat i a la facultat de Filosofia de la UNED-Barcelona, a més de fer de traductor de literatura infantil i juvenil per al segell Sushi Books. La seva activitat investigadora ha estat mereixedora de diversos guardons, entre els quals el Borja Moll de Dialectologia de l'Institut d'Estudis Catalans. Recentment també se li ha concedit la V Beca d'investigació Joan Veny de l'Institut Ramon Muntaner pel projecte *La incidència de l'efecte frontera en l'autonomització de la llengua a la cruïlla catalanoaragonesa*.